

İbrahimov Şikar³²

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV YARADICILIĞINDA DİNİ-ƏXLAQ MƏSƏLƏLƏRİ

İnsanın mahiyyətini öyrənən mənəviyyat, əxlaq, ilahiyyat və s. elmlər insan kimi mükəmməl bir varlığın boş-boşuna yaradılmadığını və bu yaradılışda bir məqsəd olduğunu anlayaraq onun haradan gəldiyini, nə üçün gəldiyini və haraya getdiyini dərinlən təhlil və izah edirlər.

Fəxrəddin ər-Razi insanı əşya və hadisələr haqqında bilgidən yoxsul bir varlıq hesab etmişdir. Qəzali isə insanı belə təqdim edir: «İnsanın ruhu Rəbbani (ilahi) bir əmr olduğundan (ilahi əmrə tabe olduğundan), insan da ruha sahib olduğundan, o, yaradılışı etibarilə həqiqətləri bilməyə əlverişli bir varlıqdır» (7, s.12).

Bu fikirlər bir-birinə nə qədər yaxın, yaxud uzaq olsalar da, bu bir həqiqətdir ki, insanın dünyaya gəlişi onu bir sıra vəzifələrin icrası ilə üz-üzə qoyur ki, bunlar arasında ən birinci yeri Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) xəbərdir etdiyi vəzifə – onun yer üzərində Allahın xəlifəsi, yer üzünün əşrəfi olması tutur. İnsan ağıl kəsəndən başlayaraq bu vəzifəni yerinə yetirmək məsuliyyətini daşıyır. İnsanın bu vəzifəni yerinə yetirib-yetirməməsi ilə meydana əxlaq məfhumu çıxır. Öz insanlıq vəzifəsini yerinə yetirənlərə əxlaqlı, yetirməyənlərə isə əxlaqsız deyirik.

İnsan dünyaya bir sıra hazır xasiyyət və xarakterlərlə gəlir. Digər tərəfdən, o, dünyada yaşadığıca özünə lazım olan xeyli sayda çox əhəmiyyətli qabiliyyətlər və xasiyyətlər qazanır. Beləliklə, «əxlaq» dedikdə bir insanın fitrətində (doğulması ilə bərabər) olan, həm də sonradan qazandığı xasiyyətlərin, davranışların kompleksini (bütövünü) başa düşürük. Bu baxımdan, mənəviyyatımızın ən kamil təmsilçisi olan Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) aşağıdakı duası çox böyük mənə ifadə edir: «Allahım, vücudumu (cismimi) gözəl yaratdığın kimi, əxlaqımı da gözəl eylə» (7, s.13).

Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) Allahdan istədiyi gözəl əxlaq mənəviyyatımızın əsası, təməlidir. Bəs «gözəl əxlaq» deyəndə Allah rəsulu (s.ə.s.) nəyi nəzərdə tutur? Hansı əxlaq gözəldir? Bu duada Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) Allaha müraciətlə insanın maddi, bioloji varlıq olaraq ən mükəmməl şəkildə yaradıldığı kimi, mənəvi baxımdan da, əxlaqi cəhətcə də kamilləşmək istəyini («əxlaqımı da gözəl eylə») ifadə edir.

Burada nəzərimizə çatdırılan bir də budur: insanın bioloji varlıq olaraq mövcud olmasında onun özünün heç bir iştirakı yoxdur, insan özü üçün nə qaş, göz, burun, qulaq, ağız, nə də istədiyi şəkildə mədə, bağırsağ, ürək, böyrək və s. seçmək iqtidarında deyil. Bu qədər mükəmməlliyi insan özü yaratmamışdır. Bu mükəmməllik ona verilmişdir, verən də Allahdır. Lakin əxlaqın necə olmasını, əxlaqın mükəmməlliyini istəmək insanın özünə həvalə edilmişdir. İnsan istəyərsə, Allah onun əxlaqını da bədəni kimi gözəlləşdirər. Hər şey insanın öz əlindədir.

Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) duasında diqqətə cəlb edən başqa bir cəhət də söhbətin hər hansı bir əxlaqdan deyil, məhz gözəl olan əxlaqdan getməsidir. Demək, hər əxlaq gözəl deyil, yalnız Allahın əxlaqi gözəldir. Buna görə də insan kamil şəkildə əxlaqlanmaq istəyərsə, bunu yalnız Allahdan istəyəcəkdir.

A.Bakıxanov «Nurlar mənbəyi» əsərində yazır:

Sonsuz qüdrət sahibidir, əlçatmazdır bu cəlal,
Lütfü hədsiz, mərhəməti sonsuz, hökmü bizəval.
Kam istəyən bəndəsinə deyər: İstə, verim mən,
Bütün dünya pay almaqda onun nemət bəhrindən. (2,s.161)

Müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə Allah bizə bu xəbəri də verir: Siz özünü dəyişdirmək istəmədikdə, Allah da sizi dəyişməz. Deməli, insanın kamilləşməsi, daxilən, mənən mükəmməl səviyyəyə yüksələ bilməsi üçün ilk növbədə onun bu dəyişikliyi istəməsi lazımdır. Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) də öz duasında elə bunu istəyirdi. A.Bakıxanovdan sitat gətirdiyimiz parça da həmin mətləbi ifadə edir. Əgər insan bir şeyi istəyərsə, ona çatmağın yollarını axtarmalıdır. A.Bakıxanovun fikrincə, bu yol məhz islam əxlaqından keçir.

Müşahidələrimiz göstərir ki, A.Bakıxanov bu və ya başqa məsələnin həl-lində, hansısa əməli edib-etməməkdə ən çox öz ağılna istinad edirdi. A.Bakıxanov Mir Fındərskidən belə bir misal gətirmişdir:

Ağıl gəmidir, arzu girdəbdır, bilik yelkən.
Allah sahil, bütün aləm isə dənizdir.

Dəryadan sahilə çıxmaq insan qüvvəsindən asılı olmayan küləyin əsməsinə bağlı olsa da, gəmisiz və yelkənsiz dərya üzündə üzmək mümkün deyil. Bundan məlum olur ki, bu fırtınalı dənizdə ağıl gəmisiz olmadan səfər etmək mümkün deyil. Bu gəminin də elmlər və əsərlərdən yelkəni olmasa, sərgərdan qalar (2,s.65).

Elmə, biliyə yiyələnmək, təcrübə toplamaq ağıl inkişafına təsir göstərə bilər. Lakin onu tam formalaşdırma bilmir. Çünki ağıl mənəvi olduğundan daha çox mənəvi varlıqlarla əlaqədə olur və onlardan güc alır.

İnsan ağıl öz qidasını qəlbədən alır. Belə başa düşmək olar ki, insan ağılının düzgün işləməsi onun qəlbədən aldığı qidadan asılıdır. Amma qəlbənin varlığı da hələ məsələnin həlli deyildir. Çünki qəlb hər insanda vardır. Məsələ qəlbənin nə ilə qidalanmasındadır.

Qəlb insanın bütün həyatının, düşüncələrinin, davranışlarının hərəkətverici mənbəyidir. Buna görə də insanlar ağıllarına daha çox istinad etməkdənsə, qəblərinin nə ilə dolduğunu, orada hansı hiss və duyğuların məskən saldığını düşünməli və onu daim təmizləməyin yollarını öyrənib tətbiq etməlidir. İnsan qəlbənin təmizliyi onda hansı hiss və duyğuların məskən salmasından asılıdır. Əgər insan başqasına həsəd aparırsa, əgər səbir etməyə qadir deyilsə, əgər özü kimi başqa insanların dərdi ilə dərdlənərsə, sevincləri ilə sevinmərsə, o zaman bu adamın qəlbənin həsəd, kin, ədavət, ənəniyyət, hərislik kimi mənfiliklərlə dolu olduğunu göstərir. Əgər insan qəlbində bunlar məskən salmışsa, demək, orada

sevgi, şəfqət, mərhəmət, ədalət, təvazökarlıq, dostluq, qardaşlıq kimi gözəl hiss və duyğulara ya yer qalmamışdır, ya da çox az yer qalmışdır.

A.Bakıxanov yazırdı:

Azad olmadıqca bəndə olmasan,
Dolu qabı doldurmaq olmaz. (2,s 65)

A.Bakıxanov yuxarıdakı misrası ilə göstərmək istəyirdi ki, insanın qəlbi nəfsani fəsadlardan, mənfi əxlaqi normalardan təmizlənmədikcə, orada müsbət əxlaqi normalara yer olmaz. İlk növbədə, insanın qəlbi təmiz olmalıdır.

A.Bakıxanova görə, insan qəlbini təmizləyən Allahın nurudur. Əgər qəlb Allahın nuru ilə işıqlanmışsa, orada qaranlıq heç nə qalmaz, orada sevgi, şəfqət, mərhəmət, təvazökarlıq, səbir, dostluq kimi ən ülvi hisslər məskən salacaq, onlar da ağılı, şüuru qidalandıracaq. Əksinə, əgər qəlbə Allahın nuru düşmürsə, qəlb bu nurla işıqlanmırsa, orada heç bir təmizlikdən söhbət gedə bilməz, nəticədə bu cür qəlb şeytanın məskən saldığı yuvaya çevrilir.

A.Bakıxanovun ontoloji və qnoseoloji mühakimələri etik-əxlaqi fikirlərlə tamamlanır: «Ürəyin aynası elə şəffaf və təmizdir ki, küdurətin pasından təmiz-ləndikdə bütün şeylərin həqiqətini əks etdirən və haqqı göstərən bir güzgüyə çevrilir.

İllər uzunluğunu ürək bizdən Cəməşidin camını tələb edirdi,

Özündə olan şeyi öz gəsinədən umurdu» (2,s 67).

O yazırdı ki, hiss üzvləri ürəyə tabedir, onun əmrindən çıxma bilməzlər – ürək nəfsani pisləklərdən təmizlənsə, Allahın işıqlarını əks etdirir. A.Bakıxanovun fikrincə, əxlaqi təmizləmək ürəyin təmiz olub Allahın nurunu əks etdirməsi üçündür. Nəfsani fəsadlar, pis əməllər Allahın nurunun ürəyə daxil olmasına yol vermir. Yəni insan mənəviyyatının kamilliyi bilavasitə ürəklə əlaqələndirilir.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun etik irsini araşdırarkən belə aydın olur ki, onun əxlaq nəzəriyyəsində etidal mövqeyi mühüm rol oynayır. A.Bakıxanov «Hər şeyin orta vəziyyəti yaxşıdır» hökmündən çıxış edərək Qurani-Kərimə əsaslanırdı. «Etidal cığırından çıxan adamın işi aləmin nizamına zidd olduğu üçün, aydındır ki, zərərli olar. Təmiz xasiyyətli o adama demək olar ki, o, hər işində ifrat-təfritdən (həddindən lap çox və ya az) çəkinib orta bir yolu özünə şüar edə və bu vasitə ilə arzusuna nail ola, rahatlıq əldə edə». (2,s 25)

A.Bakıxanova görə, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərdən biri də yaxşılıqdır. İnsan etdiyi yaxşılığı yadına saldıqca elə bir zövq alır ki, heç bir dövlət ona çatmaz, pis iş tutmuş adam isə əməlini düşündükcə xəcalət çəkər. Heyif o adama ki, yaxşılığı bacarır, lakin etmir, halbuki insan yaxşılıq etdikdən sonra haqlı şükürə layiq olur; başqaları ilə bir səviyyədə ikən onların nemət vericisi olur. O xoşbəxt adama eşq olsun ki, allahlıq sifətiylə şöhrətlənə və bu tükənməz dövlətdən üz döndərməyə (2,s 28).

Qüdsi qəzəllərinin birində deyirdi ki, hünər, mərdlik xalqın dərdinə dərman etməkdən ibarətdir. İnsanları yaxşılığa çağıran Qüdsi rübailərinin birində Qurani-Kərimə istinadən yazırdı:

«Yaxşılıq sevməyir dünyada riyə,
Hünərlə eyb ki, birləşməz əsla.
Quranda müvafiq bir ayə vardır,
Yaxşılıq eyləyən çatar yaxşıya». (2,s 401)

İslamda şöhrət haqqında çox geniş bəhs edilir: «Şöhrət axtaran şəxsin avazı hər tərəfə yayılmaqla, əksər hallarda təkəbbürlük, xudbinlik, xudnüməlik və xudpəsəndlik kimi alçaq sifətlər o şəxsə də peyda olur, onun dünyasına və axirətinə zərər gətirir. Bu yolda o kəslər salim qalır ki, Allah onları dinin təbliği və nəşri üçün intixab edir». Allah Quranda buyurur: «O axirət evini qərar verdik, o kəslər üçün ki, yer üzündə böyüklük və ya fəsad etmək istəyirlər». Peyğəmbər (s.ə.s.) buyurur: «Şöhrət və mal məhəbbəti qəlbə nifaq bitirir, necə ki su ot bitirir». (8, s.232)

Yenə Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) buyurur: «Müsəlman kişinin dininə şöhrət və malın vurduğu zərər iki yırtıcı canavarın qoyun sürüsünə vurduğu zərərdən böyükdür». (8,s. 232) Şöhrət haqqında danışarkən belə bir nəticəyə gəlirik ki, insanlar ömür boyu səy edir, mal, dövlət, sərvət toplayır və topladıqca ələ keçirmədiklərinin daha çox olduğunu görüb, əlindəkilərə qane ola bilməyir və daha da acgözləşir, dünya malına hərisliyi artır və bu insanlar Allahdan uzaqlaşır.

«Dünyada vəziyyəti və məişəti yaxşılaşdırmaq şöhrət üçün, eləcə də başqalarının bizim haqqımızda yaxşı fikirdə olması üçündür» (2, s.34)- deyərək Bakıxanov göstərmək istəyirdi ki, bir çoxlarının bir-birinin haqqında yaxşılıq və ehtiram qaydalarını gözlədiyinə baxmayaraq, bu sifət həddini aşsa, insanın düşkünlüyünə səbəb olar və gözəl əxlaq tərdrən korlanır, o öz işlərindən və əməllərindən həmişə təşvişdə olar. Şöhrət düşkünlüyü olmaq son nəticədə peşman-çılığa səbəb olar. İnsan etidal dərəcəsini gözləməklə isə öz mətləbinə çatar.

Dəfələrlə təcrübədən keçmişdir ki, şöhrətperəstlərin tərəqqi etməsi çətindir. Bakıxanov bunu belə izah edirdi: «İnsan özü qürrə səbəbindən işdən qalır və başqaları paxıllıq və ya başqa qərəzlər üzündən ona mane olmaq istərlər. Belə olduqda insan öz fəzilətini başqalarının paxıllığına səbəb olacaq dərəcədə göstərməməlidir». (2,s. 38)

İslam dinin yalan danışmaqdan çox ətraflı söhbət açılır. Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) buyurur: «Nəbadə yalan danışasız, həqiqətən yalan danışmaq günaha yol açır, günah isə cəhənnəmə yol açır».

Bir gün Peyğəmbərdən soruşurlar ki, mömin yalançı ola bilərmi? Buyurur ki, yox. Peyğəmbər buyurdu: «Qulaq asın, böyük günahları sizə xəbər verim: Allaha şəriq qərar vermək, ata-ananın üzünə ağ olmaq və yalan danışmaq» (8,s 223).

İmam Həsən Əsgəri (ə) buyurub: «Bütün xəbisliklərə bir evdə qərar veriblər, o evin açarı isə yalandır». Belə anlamaq olar ki, yalan danışmaq insanı etibardan salar, onun abırını tökər, xalq içində xəcalətli, axırda isə Allah-təala yanında üzüqara edər.

A.Bakıxanova görə, düzliyə adət etmiş adam təşviş və qorxudan həmişə arxayın olar, doğruluğunun məlum olacağı ümidiylə təsəlli tapar. Həqiqət, «haqq sözü acı olar» məsəli kimi çox zaman təbə xoş gəlməyə bilər, zahirdə məsləhətin ziddinə görünər, lakin həqiqətdə isə məsləhətli olar. Bir filosof deyir ki, böyüklərə sözün ancaq doğrusunu de, qəbul etməsə də zərər görməzsən. Necə ki, deyiblər: «Həlak olmaq yalançılıqda olduğu kimi, nicat tapmaq da doğruluqdadır» (2,s. 43).

Qurani-Kərimdə düz danışmaq barəsində yüzdən artıq ayə var.

Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) buyurub: «Altı şeydə özünüzi yaxşı saxlayın ki, sizi behiştə qəbul etdirim. Məhz onların birincisi yalan danışmaqdır» (8, s.226). Vədə vəfa etmək də doğru danışmanın bir növüdür. Allah-təala Quranda İsmayılı Peyğəmbəri (s.ə.s.) vədə vəfa etməkdə mədh edərək buyurur: «Kitabda İsmayılı yad et, həqiqətdən o, doğruçu, vədəyə sadıq qalan idi» (8, s.226).

A.Bakıxanov da vədə əməl etməyə yüksək qiymət verirdi. «Verdiyən hər bir vədə vəfa etməyə çalış». O, İmam Əlinin (ə.) belə bir kəlamını misal gətirmişdir: «Kişi vəd edənə qədər azaddır». Yəni insanın vədini yerinə yetirməsi vacibdir. Borclu adam özünü azad hesab edə bilməz. Bakıxanov vədə xilaf adamı insanlığın şərtlərini yerinə yetirməməkdə günahlandırır (2,s. 52).

Qənaətci adamın əldə edəcəyi saysız-hesabsız faydalar var: insan artıq-tamahlıq, paxıllıq, xəsislik, israfçılıq kimi bir çox mənfi xasiyyətlərdən azad olar. Dünyanın var-yoxu, qəmi onu iztiraba salmaz.

Bakıxanov artıqtamahlıq müsbətlərin ən şiddətli hesab edirdi. «Doğrudan da, tamah müsbətlərin ən şiddətli olduğu üçün, tamahkar adam daim qəmgin olar; nə qədər varı olsa da, yenə deyər azdır. Həmişə varını artırmaq fikrində olar. Öz mənfəətindən ötrü özgələrinə ziyan vurmağa çalışar». (2, s.57). Dini əxlaq kitablarında xalqın malında gözü olan adama tamahkar deyilir. Bu, dünya malına məhəbbətin bir növüdür və ən pis, alçaq sifətlərdən hesab olunur.

İmam Cəfər Sadiq (ə) buyurub: «Bəndədə imanı sabit edən şey pəhrizkarlıqdır (qənaətdir), onu imandan çıxaran isə tamahdır». (8,s. 156)

Tamahkarlığın pislili haqqında Quran ayələri və hədislərdə çox bəhs edilmişdir. Bunu demək kifayətdir ki, tamahkar adam cəmiyyətində də, xalq arasında da həmişə zəlil olur, ona alçaq nəzərlərlə baxırlar. Belə adamın xəlqə olan etimadı Allaha olan etimadından çox olur; ona görə də belə insanlar Allahdan ümidini kəsib, gözünü xəlqin malına dikir. A.Bakıxanov yazırdı: «Bu sifətdən uzaq olan insan həmişə xoşxalq olar» (2,s. 57).

Dünya məhəbbətinin nəticələrindən biri də simiclikdir ki, insanın pis sifətlərindən hesab olunur. Xəsisliyin pislili barəsində Quran ayələri, hədislər həddən artıqdır. Bunlar Bakıxanovun əxlaq nəzəriyyəsində də öz əksini tapmışdır.

A.Bakıxanov yazır: «Xəsis yığdığı mal-dövlətdən həsrətdən başqa bir şey aparmaz. Çünki o dövləti ya bir hadisə məhv edər, ya da varisinə qalar. Varisə qalan mal yadlar üçündür. Özün insaf et, bundan sənə nə fayda?! Desən ki, səndən ötrü ehsan və xeyrat verəcəklər, o da məlum deyil, çünki sənə özgəsi səndən mehriban ola bilməz. Sən özün sağlığında etmədiyən halda, özgəsi necə edə bilər? Onun da dünya şöhrətindən və axirət səvabından ibarət olan mənfəəti ehsan edən adamlar üçün olacaq. Demək, əziz ömrümüzü bu dünya malını toplamağa sərf etməyə və bəlkə də, pulu özümüzə Allah qərar verməyə dəyməz» (2, s.58).

Peyğəmbər (s.ə.s.) buyurub: «Hər kəs öz ixtiyarı ilə öz malını xeyir işlərə xərcləməsə, Allah onun malını məcburi surətdə şər işlərə sərf edər». (8,s. 161) Bakıxanovun dediyi kimi, xəsisin yığdığı var-dövlətdən özünə heç bir fayda yoxdur. Bu kəlamın təsdiqini həyatda çox görmüşük. Öz sağlığında malını yaxşı yollara sərf etməyən simicinin malını onun varisi qumara, içkiyə və digər fəsad işlərə xərcləyir. Mal sahibi onun xeyrindən məhrum olmaqla, qiyamət günü hesabatını verməli olacaq.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xəsisliyin ən böyük müsbətlərindən biri odur ki, insan dünya malına məhəbbət bəsləməklə, Allahı unudur. Xəsisliyin ziddi səxavətdir ki, Allahın sifətlərindən biri hesab olunur. Bakıxanov yazır: «Heyif o adama ki, yaxşılığı bacarır, lakin etmir, halbuki insan yaxşılıq etdikdən sonra haqlı şükürə layiq olur; başqaları ilə bir səviyyədə ikən onların nemətvericisi olur. O xoşbəxt adama eşq olsun ki, allahlıq sifətiylə şöhrətlənə və bu tükənməz dövlətdən üz döndərməyə» (2,s. 28)

Bakıxanova görə, insan yaxşılıq edərkən heç bir məqsəd güdməməli, yaxşılıq etdiyi insana minnət qoymamalıdır. Əvəzini umaraq edilən yaxşılığa yaxşılıq demək olmaz, çünki bu, alverə bənzər və öz malını başqa bir şeylə əvəz etmək kimidir. Əvəzini umaraq yaxşılıq etmək hünər deyildir. Yaxşılığı möhtac olmadığı adama et (2,s. 27).

A.Bakıxanovun əxlaq nəzəriyyəsinə görə, qənaətci adamın əldə edəcəyi saysız-hesabsız faydalardan biri də israfçılıqdan uzaq olmasıdır. Onun fikrincə, mal kəsb etməkdə olduğu kimi, sərf etməkdə də ehtiyacı gözləmək lazımdır. «İsraf da paxıllıq kimi pisdir. İsrafçılıq şeytanın qardaşdır» - hökmündən israfın zərəri məlumdur» (2,s. 59).

Peyğəmbər (s.ə.s.) buyurur: «Hər kəs qənaətci olsa, Allah onu qəni edər, hər kəs israf etsə, Allah onu fəqir edər. İnsan həm varlı, həm də kasıb vaxtında qənaətə əməl etməlidir» (8, s.156).

Ümumiyyətlə, qənaət, Bakıxanova görə, etidal dərəcəsini gözləməkdən ibarət olmalıdır. «İnsan öz halal kəsbindən tamamilə əl çəkməməlidir, çünki etidal dərəcəsindən xaric olan adam aləmin ümumi nizamının əksinə çıxaraq öz varlığının xeyrini unudur» (2, s.59).

Beləliklə aydın olur ki, Bakıxanovun əxlaq nəzəriyyəsində ən əsas yeri etidala riayət etmək məsələsi tutur. Bunun mənbəyi islam əxlaqından gəlir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Araslı H. Abbasqulu Ağa Bakıxanov // «Ədəbiyyat qəzeti». 1937. 26 sentyabr.
2. Bakıxanov Abbasqulu Ağa Qüdsi. Bədii əsərləri. Bakı. Yazıçı. 1984, 474 s.
3. Bakıxanov A. Nəsihətlər. Bakı. Yazıçı. 1982, 76 s.
4. Bakıxanov A. Riyazil-Qüds əlyazması // Azərbaycan MEA. M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. 8-140/7472- (əsəri köçürən Hakverdi bin Məshədi Ocaqverdi

- Qarabağ) 91 vərəq.
5. Bakıxanov A.A. Tiflis müxəmməsi. Məsnəvi: Eşqin məhdində, «Gülüstanı İrəm»dən parça: Qəzəllər (Tərcümə edən Ə.Ələsgərzadə) // «Kommunist». 1944. 12 iyun, «Ədəb. qəzeti». 1944. 21 iyun.
  6. Budaqov B. Qiymətli tədqiqat əsəri (Ə.Əhmədovun Abbasqulu Ağa Bakı-xanovun astronomik görüşlərinə həsr olunmuş əsəri haqqında) // «Azərb. Un-tinin elmi əsərləri. Geologiya-coğrafiya elmləri seriyasında». 1968. №1. s.108-109.
  7. Əkbərov F. N., Camalov N.C. İnsan, mənəviyyət və cəmiyyət. Bakı. Nur nəşriyyatı. 2003. 423 s.
  8. Əhmədov Ə.Ə. İslam əxlaqi. Bakı. 2005. Mübahilə. 312 s.
  9. Göyüşov Z. Azərbaycan maarifçilərinin əsərlərində əxlaq məsələləri. Bakı. Azərəşr. 1964. 191 s.
  10. Göyüşov Z. Azərbaycan maarifçilərinin etik görüşləri. Bakı, Azərəşr. 1960. 212 s.
  11. Hüseynov H.N. A.A.Bakıxanovun əxlaq nəzəriyyəsi // Azərbaycan SSR EA-nın xəbərləri. Bakı, 1947, №4, s 98-110.
  12. Qasımlı F.F. Qüdsi haqqında düşüncələr. Bakı. M.F.Axundov adına APRDƏİ-nin t/h mətbəəsi. 2000. 223 s.
  13. Qurani-Kərim. Bakı. (Ərəb dilindən tərcümə edən: Bünyadov Z.M., Məmmədaliyev V.M.), Çıraq nəşriyyatı. 2005. 633 s.
  14. Audrey I Altstadt. Nasihatlar of Abbas Kulu Agha Bakikhanli. http://vlib.iue.it/carrib/texts/carrie_books/pakssoy-2/cam7.html

Ключевые слова: *Корани-Керим, милосердие, нравственность, справедливость, ложь, расточительство.*
Keywords: *Koran, moral, charity, justice, falsehood, squandering*

Свод Религиозно –моральных норм в трудах Аббасгулу ага Бакиханова.

Резюме

Данная статья исследует литературное наследие учёного-исследователя А. Бакиханова в системе религиозных этических ценностей. Подпитывая свои онтологические и гностиологические труды нравственными нормами, он подчёркивает при этом силу влияния кодексов Ислама на формирование принципов философии. Результатом проведённых исследований является неприемлемость автором нравственных теорий разработанных людьми. А. Бакиханов задаёт ценностную ориентацию своду правил Мироздателя, ибо лишь Его слова достойны послушания.

Religious and moral standarts in works of Abbas Kuli aga Bakixanov

Summary

This article explores literary heritage of scientist thinker A. Bakixanov. In ontological and gnostiological works which based on moral principles A. Bakixanov with determination emphasized the power of influence Islamic dogmas to the formation of philosophy ethical principles.

The result of the researches was unacceptability of moral theoretics which were erected by people. The autor wrote about orientation of rules aside Creator.

RƏYÇİ: dos.E.Vəliyeva